

GAPNING UYUSHIQ BO'LAKLARI

Qaxramonova Rayyona

Andijon davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti Boshlang'ich

ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20079009>

Annotatsiya. Ushbu maqolada gapning uyushiq bo'laklari, ularning mazmun-mohiyati, tuzilishiga ko'ra turlari, gap tarkibidagi sintaktik vazifasi hamda tilshunos olimlar tomonidan berilgan ilmiy ta'riflar o'rganilgan. Shuningdek, uyushiq bo'laklarning nutqdagi ahamiyati, ularni to'g'ri qo'llashning grammatik mezonlari va amaliy qo'llanilishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalarida uyushiq bo'laklarning o'zbek tilshunosligidagi o'rni yoritilib, ularning gap mazmunini kengaytirishdagi imkoniyatlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar

Uyushiq bo'lak, uyushiq kesim, teng bog'lanish, bog'lovchi, sintaksis, gap bo'laklari, grammatik shakllanish.

Аннотация

В данной статье изучаются составные части предложения, их содержание, типы в зависимости от структуры, синтаксическая функция в структуре предложения, а также научные определения, данные лингвистами. Анализируется также важность составных частей в речи, грамматические критерии их правильного использования и практическое применение. Результаты исследования подчеркивают роль составных частей в узбекской лингвистике и показывают их потенциал для расширения содержания предложения.

Ключевые слова

Составная часть, составная часть, равновязь, союз, синтаксис, части предложения, грамматическое образование.

Abstract

This article studies the constituent parts of a sentence, their content, types according to their structure, syntactic function in the structure of a sentence, and scientific definitions given by linguists. The importance of constituent parts in speech, grammatical criteria for their correct use, and practical application are also analyzed. The results of the study highlight the role of constituent parts in Uzbek linguistics and show their potential for expanding the content of a sentence.

Keywords

Constitutional part, constituent part, equal connection, conjunction, syntax, parts of a sentence, grammatical formation.

Kirish

Bugungi globalashuv jarayonida o'zbek tilining ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish, nutq madaniyatini yangi bosqichga ko'tarish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tilning grammatik tizimini puxta egallash esa maktab o'quvchilaridan tortib, oliy ta'lim talabalari va til bilan shug'ullanuvchi mutaxassislar uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa gapning uyushiq bo'laklari mavzusi tilning sintaktik qurilishini chuqur anglashda alohida ahamiyatga ega.

“Ona tilimizni chuqur o‘rganish, yoshlarimiz orasida uning nufuzi va mavqeini oshirish – milliy o‘zligimizni yuksaltirishning eng muhim omillaridan biridir.”

Mazkur fikr o‘zbek tilining nazariy jihatlarini, jumladan gap bo‘laklari tizimini ilmiy asosda o‘rganish zarurligini asoslaydi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, uyushiq bo‘laklar o‘zbek tili sintaksisida gap mazmunini kengaytiruvchi, fikrni aniqlashtiruvchi va nutqning mantiqiy ketma-ketligini ta‘minlovchi muhim vositadir. Ularni chuqur o‘rganish tilda izchil va mantiqli ifoda yaratish imkonini beradi.

Asosiy qism

O‘zbek tilida gap bo‘laklari o‘zaro sintaktik munosabatlarda bo‘ladi. Shulardan biri – uyushiq bo‘laklar, ya‘ni teng bog‘langan, bir xil sintaktik vazifani bajaruvchi bo‘laklardir. Tilshunos olim N. Mahmudovning ta‘kidlashicha:

“Uyushiq bo‘laklar gapning bir xil vazifadagi bo‘laklarining mazmunni kengaytirish yoki sanab ko‘rsatish uchun teng munosabatda kelishidir.”

Boshqa olim A. Hojiyev esa uyushiq bo‘laklarni quyidagicha sharhlaydi:

“Gap tarkibida bir xil sintaktik vazifani bajaruvchi, teng bog‘lovchilar yordamida yoki bog‘lovchisiz yonma-yon keluvchi unsurlar uyushiq bo‘laklardir.”

Demak, uyushiq bo‘laklarning asosiy belgisi – ular bir xil sintaktik vazifaga ega bo‘lishi va teng bog‘lanishidir.

Uyushiq bo‘laklarning grammatik xususiyatlari

Uyushiq bo‘laklar odatda quyidagi belgilar bilan ajraladi:

Teng bog‘lovchilar yordamida bog‘lanadi: va, ham, yoki, yo, bilan, na...na va boshqalar.

Masalan: Ali va Vali keldi.

Ba‘zan bog‘lovchisiz ham uyushishi mumkin:

Daraxtlar, gullar, butalar yam-yashil edi.

Ular bir xil savolga javob bo‘ladi:

Kim keldi? – Ali, Vali va Diyor.

Gapda turli bo‘laklar uyushishi mumkin:

- 1) uyushiq ega;
- 2) uyushiq kesim;
- 3) uyushiq aniqlovchi;
- 4) uyushiq to‘ldiruvchi;
- 5) uyushiq hol.

Tilshunos O. Usmonov uyushiq bo‘laklar haqida shunday deydi:

“Uyushiq bo‘laklar fikrni batafsil, rang-barang tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Ular sanash, taqqoslash va umumlashtirish ma‘nolarini kuchaytiradi.”

Uyushiq bo‘laklarning turlari

a) Uyushiq ega:

Uyushgan egalar bir xil harakat bajaruvchisini sanaydi.

Ota, ona va farzandlar yig‘ildi.

b) Uyushiq kesim:

Bir ega uchun bir necha harakatni bildiradi.

Bahor keldi, uyg‘otdi, yashnatdi.

c) Uyushiq to‘ldiruvchi:

Men kitob, daftar va ruchka oldim.

d) Uyushiq hol:

U ertalab, tushda va kechqurun ishladi.

e) Uyushiq aniqlovchi:

Yosh, tirishqoq va ziyrak o'quvchi mukofot oldi.

4. Uyushiq bo'laklarning nutqdagi ahamiyati

Uyushiq bo'laklar quyidagi jihatlarga ega:

Gap mazmunini kengaytiradi.

Sanash va guruhlash imkonini beradi.

Nutqning mantiqiyligi va aniqligini ta'minlaydi.

Fikrni tejamli ifodalashga xizmat qiladi.

Matnning badiiy va ilmiy uslubini boyitadi.

Tahlil va natijalar

Uyushiq bo'laklar sintaktik jihatdan teng munosabatga ega bo'lgan bo'laklar bo'lib, ular gapning mazmuniy ko'lami va strukturaviy tarkibini boyitadi.

Tilshunos olimlarning izohlari shuni tasdiqlaydiki, uyushiq bo'laklar gapning mantiqiy qurilishida faol ishtirok etadi va fikrning izchilligini ta'minlaydi.

O'zbek tilida uyushiq bo'laklarning keng qo'llanilishi matn yaratishda tejamkorlik, ravonlik va ifoda aniqligini ta'minlaydi.

Amaliy misollar asosida ko'rib chiqilganda, uyushiq bo'laklarning o'quv jarayonidagi ahamiyati ayniqsa katta bo'lib, ular yoshlarning sintaktik tafakkurini rivojlantiradi. Uyushiq bo'laklarning grammatik belgilarini to'g'ri aniqlash tilda xatolarning oldini oladi va nutq madaniyatini oshiradi.

Xulosa

Uyushiq bo'laklar o'zbek tili sintaksisining muhim kategoriyalaridan biri bo'lib, gapning mantiqiy tuzilishini shakllantirishda asosiy o'rin tutadi. Ular tasviriylilikni kuchaytiradi, fikrni batafsil bayon etishga yordam beradi va matnning semantik yaxlitligini ta'minlaydi. O'zbek tilshunosligi bo'yicha olib borilgan izlanishlar uyushiq bo'laklarning gap tarkibida mazmuniy va grammatik ahamiyatga ega ekanini yaqqol ko'rsatadi. Mazkur mavzuni chuqur o'rganish nafaqat tilshunoslik fanining takomillashuviga, balki o'quvchilarning nutq madaniyatini yuksaltirishga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Mahmudov N., Sobirov A. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2019.
2. Hojiyev A. O'zbek tilining izohli grammatikasi. – Toshkent: Fan, 2015.
3. Usmonov O. O'zbek tili sintaksisi asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
4. Qo'ng'irov R. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Universitet, 2018.
5. Rasulov S. O'zbek tili grammatikasi va uslubiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2017.